

Гончаров В. І.

НАЦІОНАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ
У ФОРМУВАННІ НОВОГО ВЧИТЕЛЯ:
ІСТОРИЧНИЙ І СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ

Формування нового вчителя розглядається в контексті та на основі національних традицій української освіти та культури.

Ключові слова: національна традиція, вчитель, освіта.

V. Goncharov. Informatization of education development management. Training of a new teacher was reviewed given the informatization of education development management.

Key words: education, informatization, management.

Як визначають сучасні науковці та освітяни, проблема вчителя – його професіоналізму, світоглядної культури, духовно-морального обличчя – одна з найактуальніших у педагогіці й філософії освіти. Адже саме від вчителя, його особистісних характеристик залежить реалізація навчальних планів, якість освітніх послуг, виховання учнів як у процесі навчання, так і в позанавчальний час [1, с. 58]. Саме тому в Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, в Державній програмі «Вчитель» окремо наголошується на необхідності формувати особистість вчителя відповідно до потреб сучасної практики, динамічних змін, що відбуваються в країні і світі. Про вплив етнічних особливостей і релігії на виникнення та розвиток педагогіки того чи іншого народу писали просвітяни багатьох країн та народів. У різний час розвитку суспільства народні традиції виховання були близькими багатьом відомим педагогам. Зокрема, вони знайшли своє відображення в педагогічній спадщині Я. Каменського, Й. Песталоцці. Народні педагогічні теорії українського народу глибоко розкрито в педагогічній спадщині Г. Сковороди, О. Духновича, К. Ушинського. Фундаментальне значення для дослідження проблем національної духовної культури має етнопедагогічна спадщина педагогів, етнографів, письменників: Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Воропая, М. Драгоманова, Г. Ващенко та ін. Теоретичним і практичним внеском в народно-педагогічну теорію нашого часу є праці та діяльність В. Сухомлинського. Основою сучасних досліджень проблем етнопедагогіки стали праці українського етнопедагога М. Стельмаховича та дослідника чуваської педагогіки Г. Волкова [7, с. 17].

Таким чином, національні традиції у формуванні вчителя, їхній історичний та сучасний контекст є дуже важливими для формування вчителя сучасного. В умовах гуманізації та гуманітаризації освіти на демократичних принципах посилюється роль духовної складової педагогічних працівників. У зв'язку з цим важливим завданням є розвиток у майбутніх учителів здібностей до відтворення національних традицій та культури, високих моральних

якостей, формування індивідуального стилю педагогічного спілкування на основі взаєморозуміння та взаємоповаги, психологічної проникливості в стосунках з дітьми. Це вимагає від українського педагога високого рівня національної самосвідомості, ґрунтовного знання історії України та української психолого-педагогічної думки, наслідування національних традицій і усвідомлення культурної самобутності народної педагогіки, підвищення мовленнєвої культури щодо своїх рідномовних обов'язків і утвердження в освітньому просторі української мови як державної [11, с. 104].

Активне обговорення питань щодо доцільності формування нових принципів єдності нації і створення у свідомості людей впорядкованого гармонійного світу, посилення виховних функцій держави, її піклування про суспільну мораль чи не насамперед стосуються освіти, гуманізації її змісту, перегляду навчально-виховного процесу. Отже, проблеми формування моральних і духовних цінностей, світогляду людини, запровадження у загальноосвітніх школах релігійних дисциплін жваво дискутуються в наукових, освітянських, державно-владних колах, а також серед представників духовенства [8, с. 56]. Та для впровадження духовного національно-культурного компонента в освіту необхідне формування нового вчителя на засадах опанування знань щодо культурного середовища, національних традицій та духовного розвитку особистості.

Одним з найважливіших компонентів формування нового вчителя є, безумовно, такий компонент національної культури, як народна педагогіка. Народна педагогіка передбачає передачу соціального досвіду, забезпечення етнічної соціалізації наступної генерації, залучення її до загальнонаціональних та загальнолюдських цінностей. Особливе значення в спадкоємності елементів та форм у самому механізмі передачі досвіду культурної спадщини від однієї генерації до наступної належить традиціям та звичаям. Звичай і традиції як соціальне явище в історично-виховному сенсі сприяють розвитку ціннісних орієнтацій дітей, їхньої вихованості, вони відіграють роль могутнього засобу стабілізації суспільних відносин, закріплюють події

особливого історичного періоду, зберігають та передають наступним генераціям досягнення матеріальної та духовної культури за різноманітних умов життя людей, сприяють розвитку самосвідомості, національної гідності.

Сучасний педагог повинен мати фундаментальну базу знань, які дають змогу чітко визначати призначення і місце педагогіки серед інших суспільно-значущих видів діяльності. Для цього замало загальної ерудиції, інформаційної освіченості у системі соціальних знань. На перше місце виступає ціннісна зрілість фахівця, вміння обирати пріоритети у своїй фаховій діяльності. Це завдання для вчителя є на порядок вищим, порівняно з іншими професіями, адже йдеться про формування майбутніх громадян, людини як члена суспільства, самодостатньої особистості, здатної жити, творити, перемагати [3, с. 195].

Важливою умовою формування національної культури є спадкоємність. Річ у тім, що кожне покоління входить у життя через соціалізацію та виховання насамперед на національних основах. Саме національно-культурні звичаї та традиції спрямовані на розвиток духовності людини, представника конкретного етносу, на засвоєння культурних цінностей, ідей і розширення знань, що перетворюють їхні творчі здібності, відродження досягнень духовності минулих століть. Досвід засвідчує, що у формуванні самосвідомості етносу велику роль відіграє культура як специфічна форма життєдіяльності людського суспільства, що включає в себе і педагогічну культуру [7, с. 11]. Національна складова педагогічної діяльності має в українського етносі глибокі коріння. Із давніх-давен наші предки усвідомлювали важливу соціальну функцію вчителя. Київські князі зверталися до Константинополя зі словами: «Земля наша охрещена, а нема в нас учителя, який би нас учив, і повчав, і витолковував святі книги. Не розуміємо ми ні грецької, ні латинської. Ті ж нас учать так, а інші — інак, тому-то не розуміємо ми написання букв, ані значення їх. Пришліть-но нам учителів, які можуть нам розказати [про] книжні слова і їх суть» [11, с. 106]. Кирило і Мефодій були одними з тих, хто започаткував освітньо-учительські традиції в Україні, які ґрунтуються

на жадобі до знань, усвідомленні важливості освіти й просвітництва для суспільного й індивідуального буття.

Упродовж століть в Україні розвивалися гуманістичні ідеї навчання і виховання. Виховання високих моральних якостей, духовності, етичного ставлення до сім'ї, роду, держави вважали вищою метою освіти, науки ще Митрополит Іларіон («Слово про закон і благодать»), літописець Нестор («Повість временних літ»), Володимир Мономах («Повчання дітям»), Никон, літописці Київської Русі. Гуманістичні ідеї виховання зустрічаються і в спадщині Г. Сковороди, який вважав, що основа світу і справжньої людини – духовна, що всі люди народжуються талановитими, але кожен талановитий своїм звичаєм, що завданням освіти та виховання є допомогти кожному пізнати себе, бо тільки так можна дійти щастя, найефективніше служити людям, Вітчизні. В цьому було відтворення філософії освіти Платона з його «Кожному своє», однак Сковорода зумів знайти власне українські корені цієї воістину універсальної гуманістичної ідеї [3, с. 196].

Як за всіх часів, так і сьогодні бути вчителем – не тільки велика честь, а й висока відповідальність за долю нації. Все розпочинається зі школи, а в школі все починається з учителя. Сучасний вчитель повинен прагнути втілити в собі якості ідеального педагога, постійно працювати над самовдосконаленням, спрямовувати навчально-виховну діяльність в річище інтелектуального посилення нації, формувати нову генерацію свідомих громадян України [1, с. 66]. У зв'язку з цим досить актуально звучить заклик В'ячеслава Липинського про необхідність об'єднання на ґрунті пробудження почуття солідарності та єдності між усіма постійними мешканцями української землі, попри відмінності їхнього етнічного походження, соціальної належності, віросповідання тощо. Він вважав, що національно-політична ідентичність визначається не етнічним, расовим чи релігійним походженням, а територією, на якій людина живе і працює [2, с. 66]. Українцем є кожен, хто хоче, щоб Україна перестала бути колонією, щоб із різних її племен, рас і вір постали один народ і держава. Він закликав різні соціальні групи,

національності, вірних різних церков до єдності в ім'я творення такої держави. Патріотизм в його розумінні є любов'ю до своєї землі та усіх її мешканців, попри різниці в їхній національній чи релігійній належності. На його думку, брак такого патріотизму завжди відігравав (і, зазначимо – відіграє) деструктивну роль у творенні української державності.

Тому в педагогічних університетах – основних осередках підготовки вчительських кадрів – значна увага має приділятися різноманітним формам становлення, виховання і самовиховання світоглядної культури майбутнього вчителя. Останнє досягається розвитком наукової та науково-методичної діяльності професорсько-викладацького складу, ефективно організованою виховною роботою, шляхом стимулювання соціально-творчої та організаційної активності студентів. Однак системність і цілеспрямованість світоглядного впливу на студентів – майбутніх педагогів – поза всяким сумнівом забезпечує, насамперед, навчальний процес. Відбір оптимального змісту навчання, його трансформація відповідно до викликів епохи, новітніх здобутків сучасної науки, культури і соціальної практики є, отже, першим і головним завданням підвищення ефективності процесу формування світоглядної культури майбутнього вчителя [3, с. 197].

Треба зазначити, що підвалини соціалізації особистості майбутнього вчителя закладаються задовго до стадії професійного самовизначення й періоду становлення його як фахівця. З ранніх літ своєрідний ментальний стиль родини, її інтимно-моральна атмосфера сприяють трансформації в глибинне підсвідоме дитини певної системи морально-духовних надбань і персоніфікованих батьками оцінних еталонів. При цьому закладається духовна основа життя: любов до людей, довіра до навколишнього світу, оптимізм щодо себе й інших, почуття обов'язку й відповідальності. Все це зазвичай складає гуманістичну складову структури особистості вчителя.

Отож становлення особистості студента — майбутнього вчителя — слід розглядати як багатоаспектне явище, детерміноване низкою культурологічних і соціально-психо-

логічних чинників, змістом і організацією навчального процесу в педагогічному навчальному закладі [11, с. 110].

Актуальним напрямком є розвиток полікультурної освіти в Україні, а не відрив від інших культур і народів. Питому вагу в процесах реформування національної освіти становлять проблеми національної культури, самосвідомості. Освітній рівень української молоді суттєво впливає на рівень культурних інтересів і потреб, тобто необхідним є постійний взаємозв'язок процесів освіти і культури. Із здобуттям освітньої підготовки молодь підвищує свій культурний рівень, тому значення полікультурного компонента в змісті освіти зростає, спостерігається зсув культурних уподобань у бік таких, задоволення яких вимагає певних вольових та інтелектуальних зусиль, відхід від спрощених видів культурної діяльності, характерних для молоді з низьким рівнем освіти [3, с. 198].

У підготовці нового вчителя важлива також роль національної ідеї як засобу консолідації нації та своєрідної мети, суспільного ідеалу, досягнення якого в майбутньому прагне нація. Національна ідея має бути фактором, що об'єднує в суспільстві і різні прошарки населення, і різні покоління. Система освіти у загальному вигляді має за мету, перш за все, передачу соціального досвіду здобування знань, а не тільки самі знання. Тому становлення української державності, утвердження національної ідеї, набуття особою етнічної ідентичності невіддільне від розвитку, освітньої системи. Освіта, як визначено Національною доктриною розвитку освіти в Україні, повинна мати гуманістичний характер і ґрунтуватися на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Важливою умовою досягнення цієї мети є підготовка нової генерації педагогічних та науково-педагогічних кадрів, яким буде притаманний дух нашого народу, його самобутній менталітет. Національній школі потрібні фахівці високоосвічені й високодуховні, соціально активні й національно свідомі, здатні виплекати з кожної дитини індивідуально самобутню особистість на основі цінностей вітчизняної і світової культур [11, с. 113].

Українська нація продовжує переживати докорінні революційні трансформації. Історія свідчить – будь-яка країна здатна піднятися з руїни тільки якщо вона спирається на власну національну ідею, а її народ є самодостатнім у духовному плані, що і забезпечує поступальний внутрішньополітичний розвиток та надійний захист від зовнішньої експансії [6, с. 165]. Національна ідея як інтегративний фактор створює підґрунтя для розвитку національної свідомості, але її формулювання та впровадження неможливо без створення в суспільній свідомості такого компонента, як патріотизм.

Вимоги до вчителя, які висувують держава і суспільство, полягають також у тому, щоб педагог своєю творчою діяльністю у процесі навчально-виховної роботи вмів проектувати розвиток особистості, чітко уявляв, яким повинен стати його вихованець як громадянин незалежної України. Для досягнення найважливішої мети національного виховання – формування свідомого громадянина-патріота – вчитель має створювати умови для всебічного та гармонійного розвитку особистості, сформувати основи громадянської свідомості, активності, відповідальності. Чільне місце в цьому процесі посідає формування громадянської відповідальності, яка передбачає добровільний вибір особистістю поведінки, що відповідає таким важливим категоріям, як обов'язок, ініціативність, дисциплінованість, самостійність, вимогливість, принциповість [10, с. 12]. Але ж для формування громадянської відповідальності учнів вчитель сам повинен бути активним громадянином, усвідомлювати національну ідею як мету розвитку суспільства та особистості.

Національна ідея, – зазначає Ю. Канигін, – це те, що об'єднує народ, гуртує і надихає його на подвижництво; це духовна концентрація національної свідомості, розуміння народом суті свого існування, свого призначення. Для українців, це:

- незалежність (самостійність);
- державність;
- соборність.

На цих трьох «китах» ґрунтується одвічна українська мрія, невмируща національна ідея [4, с. 73].

Традиційно в літературі визначення поняття «національна ідея» залежить від того, як ми розуміємо процеси етногенезу і націєгенезу, базову категорію нації, яка є підставою, оскільки ґрунтується на тривалій інтелектуальній традиції з'ясування її змісту. Інакше кажучи, які з об'єднувальних чинників (політичні, економічні, культурні, релігійні, правові) вважаються суттєвими стосовно певної нації. Нація, віддзеркалюючи багатство етнопсихологічних, культурно-історичних і соціально-побутових форм людства, уособлює його горизонтальну диференціацію. Саме нація, на відміну від соціальної страти, класу, демографічної, конфесійної чи іншої груп, є наймасштабнішою і найстійкішою внутрішньо структурованою групою інтересів, спроможною витворювати окреме суспільство. В сучасному світі роль націй неухильно зростає, оскільки вони дедалі виразніше виступають як базові елементи людської спільноти, головні дійові особи політики та історичного процесу. Нація як спільнота етнополітична характеризується високим рівнем консолідації, самоусвідомлення і прагнення до творення власної національної держави [5, с. 36]. З таким визначенням неможливо не погодитися, але серед перелічених чинників, що об'єднують, чи не на перше місце потрібно ставити освіту як фактор не тільки наслідування поколінь, а відтворення певного типу формування соціального досвіду, притаманного певній нації, своєрідний національний світогляд, що буде лежати в основі як національної ідеї, так і її віддзеркаленні у індивідуальній свідомості.

Тим часом, джерела українського дискурсу національної ідеї досить глибокі. О. Забужко справедливо зауважує, що філософська рефлексія над національною ідеєю була єдиною прямою, нічим не опосередкованою формою самопізнання української національної спільноти. «Вона була дослівно занурена – і, відповідно, розчинена – в товщі тих інтенсивних культурних процесів, котрими напівпробуджений до історичного життя український народ намагався об'єктивувати суверенітет свого духовного буття...» [9, с. 118]. Водночас

матеріали соціологічних опитувань однозначно засвідчують, що фундаментальні розколи, притаманні сьогодні масовій свідомості в Україні, пов'язані, передусім, з глибокою соціокультурною кризою, котра спричиняє втрату стратегічних орієнтирів суспільного розвитку. На нашу думку, в публічному дискурсі щодо національної ідеї на свідомому чи напівсвідомому рівні якраз і відбувається пошук соціокультурного підґрунтя інтеграції українського суспільства.

Національну ідею не можна зрозуміти без урахування особливих умов життя народу протягом його історії. Вона відображає глибинний рівень національної свідомості, виступає всіма формами рефлексії нації (людини) щодо питань сутності національної спільноти та сенсу її існування. Вона відображає також сукупність ціннісних орієнтацій нації, спрямування мислення народу, здатність відчувати і діяти суголосно з національними інтересами. Національна ідея як своєрідний духовний стан народу, його менталітет формується залежно від традицій, культури, всього середовища буття людини і водночас сама впливає на них. Реалізація національної ідеї постає як національний ідеал, що має інтегративний характер і спрямовується на позитивний результат. На підґрунті національної ідеї відбувається національна мобілізація, потенційна чи реальна участь людей, що належать до певної нації, у спільних діях.

Найяскравішим ціннісним вираженням самобутніх індивідуально-національних рис особистості є національні особливості світогляду, світосприймання та світорозуміння, котрі формують національну унікальність життєвих позицій та активності людини [5, с. 42].

Безперечно, слід враховувати, що завдання штучного конструювання національної ідеї завжди мало і сьогодні має як своїх прихильників, так і затятих супротивників. Останні, посилаючись на історичні факти, підкреслюють, що природна національна ідея може бути сильнішою і довговічнішою навіть за саму державність. Інші дослідники слушно вважають, що у нас поступово проблема обирання народом бажаного суспільного устрою країни

стала об'єктом політичних спекуляцій, сучасної міфотворчості та відвертої демагогії. Тому сьогодні говорити про роль національної ідеї у навчанні та вихованні як учнів, так і вчителів треба вкрай виважено, оскільки освітні технології закладають фундамент на майбутнє, а в запеклих дискусіях про національну ідею неважко скотитися до націоналізму та нетерпимості.

1. Андрущенко В. Формування особистості вчителя в сучасних умовах / В. Андрущенко, І. Табачек // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10).

2. Бебик В. Територіальний патріотизм – передумова державотворення (звертаючись до поглядів В'ячеслава Липинського) / В. Бебик, О. Самойленко // Віче. – 2007. – № 7-8.

3. Дорогань С. О. Українська література у формуванні світогляду майбутнього вчителя / С. О. Дорогань // Мультиверсум. Філософський альманах. – К.: Центр духовної культури, 2004. – № 39.

4. Канигін Ю. Українська мрія / Ю. Канигін, З. Трачук – К.: Лексикон, 1996.

5. Медвідь Ф. Українська національна ідея як детермінанта державотворчих процесів / Ф. Медвідь // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1 (10).

6. Петрик В. М. Новітні та нетрадиційні релігії, містичні рухи у суспільно-політичній сфері України: Монографія (навчальний посібник) / В. М. Петрик, С. В. Сьомин: За ред. З. І. Тимошенко. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002.

7. Редькіна Л. І. Етнопедагогічні традиції виховання підростаючого покоління у караїмів Криму: Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Л.І. Редькіна; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2006.

8. Романова О. Релігійний компонент в системі освіти: підходи до державного регулювання / О. Романова // Політичний менеджмент. – 2006. – № 6 (21).

9. Ромашко О. Українська національна ідея в дзеркалі преси / О. Ромашко // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2 (17).

10. Табачек І. В. Формування та розвиток особистості сучасного вчителя: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.10 / І. В. Табачек; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005.

11. Юрченко В.І. Проблеми підготовки вчителя національної школи: етнопсихологічний ракурс / В. І. Юрченко // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – С.103–113.